

ישיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת מטות-מסעי תשע"ח

חומר עבירות שפיכות דמים ותיקונה

נפש מישראל, אף על פי שנעשתה בשגגה.

גלות - העונש החמור ביותר בתורה על עבירה

שנעשתה בשגגה

ההבדל בין שגגת רציחה לשגגת שאר עבירות

שבתורה

גם בסוג השגגה החמירה התורה מאד אצל הרוצח. מהו המקרה שמוגדר בתורה כרצח בשגגה שהתורה חייבה עליו גלות? - אומרת התורה דוגמא: "וְאִשֶּׁר יָבֵא אֶת רֵעֵהוּ בַיַּעַר לְחֹטֵב עֵצִים, וַנִּדְחָה יָדוֹ בַּגֶּרֶן לְכַרֵּת הָעֵץ, וַנִּשְׁלַח הַפְּרָזֶל מִן הָעֵץ וּמָצָא אֶת רֵעֵהוּ וָמָת - הוּא יָנוּס אֶל אַחַת הָעֵרִים הָאֵלֶּה וְחָי" (דברים יט, ה). בגמרא מובאת מחלוקת תנאים, האם הפְּרָזָה היא שהגרזן עצמו עף מִקְתוֹ והרג את הנרצח, או שהכונה היא שחתיכה מן העץ המתבקע עפה ופגעה בנרצח (מכות ז, ב). עכ"פ, הרוצח בשגגה באופן זה - "הוא יָנוּס אֶל אַחַת הָעֵרִים הָאֵלֶּה וְחָי".

ומה הדין במלאכת שבת שנעשתה באופן כזה? אדם עסק בחטיבת עצים בגרזן, והברזל או חתיכה מן העץ המתבקע עפו מרשות היחיד לרשות הרבים. האם יתחייב חטאת על כך? ודאי שלא! שכן בשבת, רק שוגג חייב חטאת (כגון ששכח ששבת היום, או שכח שמלאכה זו אסורה בשבת), וזה אינו שוגג אלא מתעסק, כי פָּלַל לא חשב לעשות מלאכת הוצאה. לעומת זאת, ברציחה - חייבה התורה גלות על מעשה כזה, למרות שלא היתה לרוצח שום כוונה לפגוע באדם או בנפש חיה כלשהי!

דוגמא נוספת: אדם רוצה לזרוק חפץ בשבת ממקום למקום, באופן שיש ספק שמה ע"י כך תִּעֲשֶׂה מלאכה; כגון, שהחפץ יפגע בתפוח, והתפוח יפול מן העץ (מלאכת קוצר). הוא מצדו אינו מתכוון להפיל את התפוח, רק לזרוק את החפץ, אבל הוא יודע שע"י זריקתו אפשר שיפול התפוח. האם מותר לו לזרוק את החפץ באופן כזה, או לא? - ההלכה היא שמותר, שכן "דבר שאינו מתכוין - מותר" (רמב"ם הלכ' שבת פ"א ה"ה). ומה יהיה הדין לגבי רציחה באופן כזה? האם גם כאן יהיה מותר לאדם לזרוק חפץ ממקום למקום, כאשר ידוע לו שיש סכוי שהחפץ יפגע בחברו ויהרגהו, והוא אינו מתכוין לכך? ודאי שלא! הרי זה קרוב להיות רוצח במזיד, ר"ל! אפילו עיר מקלט לא תגן על רוצח כזה! הרי לנו שוב, שהאחריות הנדרשת מן האדם כלפי איסור רציחה, גבוהה הרבה יותר מן האחריות הנדרשת ממנו כלפי חילול שבת.

מה הסיבה לכך? מדוע ברציחה מטילה התורה אחריות רבה יותר על האדם לדאוג לכך שלא יגרום לתוצאה בלתי רצויה, מאשר באיסור שבת? כמדומני שהחילוק הוא פשוט: באיסור מלאכה בשבת, לא אכפת לקב"ה מתוצאת המעשה. לא אכפת לו אם תפוח יתלש היום מן העץ. אכפת לו רק שהדבר לא יעשה ע"י יהודי⁶. ולכן, אם התפוח יתלש בשבת ע"י גוי, או אפילו ע"י יהודי באופן שאין לַחֲסוֹ כ"כ את הפעולה אליו - כגון ע"י "מתעסק" או ע"י "אינו מתכוין",

הקב"ה מצוה את ישראל: "כִּי אַתֶּם עֹבְרִים אֶת הַיַּרְדֵּן... וְהִקְרִיתֶם לָכֶם עָרִים, עָרֵי מִקְלָט תִּהְיֶינָה לָכֶם, וְנָס שָׂמָּה רֹצֵחַ מִכָּה נֶפֶשׁ בְּשִׁגְגָה" (במדבר לה, י-יא). למה צריך הרוצח בשגגה לנוס אל עיר המקלט? - בפשטות, כדי להגן על עצמו מפני גואל הדם, כפי שמפורש בפסוק: "וְהָיוּ לָכֶם הָעָרִים לְמִקְלָט מִגָּאֵל" (שם, יב). ואולם, בחז"ל ובראשונים מבואר, שיישיבת הרוצח בעיר המקלט לא באה רק כדי להגן עליו מגואל הדם, אלא גם בתורת עונש וכפרה על מעשה הרציחה שעשה¹ (ע"י גמ' מכות ב, ב; רש"י כתובות לו, ב ד"ה מיתות; תוס' וריטב"א מכות יא, ב ד"ה מידי גלות; רמב"ם הל' רוצח ושמירת הנפש פ"ו ה"ד, ופ"ז ה"ג; חינוך מצוה ת"י). אמנם בגמרא מבואר שלא הישיבה בעיר המקלט היא שמכפרת לרוצח, אלא מיתת הכהן הגדול היא שמכפרת לו (מכות יא, ב), אך כבר ביארו הראשונים, שאין הכוונה שהגלות לא באה לכפרה כלל, אלא הגלות היא שמכפרת לרוצח על מעשה הרציחה, ומיתת הכהן הגדול היא שמכפרת לו על חובת הגלות, ועל מה שהופקר דמו כלפי גואל הדם (תוס' וריטב"א שם)^{2,3}.

ונהגה, כפרה זו שחייבה התורה את הרוצח, היא הכפרה הקשה ביותר שמצאנו בתורה על עבירה הנעשית בשוגג. אדם שחילל שבת בשוגג, או אפילו עבד עבודה זרה בשוגג, מביא קרבן חטאת, והעון מתכפר לו. הקרבן עולה קצת כסף, אבל בכל זאת, המחיר אינו נורא כל כך. לעומת זאת, "צער הגלות שקול כמעט כצער מיתה"⁴, שנפרד האדם מאוהביו ומארץ מולדתו, ושוכן כל ימיו עם זרים" (חינוך מצוה ת"י). הרוצח יושב בעיר המקלט כשהוא מנותק ממשפחתו מחבריו ומידידיו, ואסור לו לצאת משם לשום דבר שבעולם, אפילו לא כדי לעלות לרגל, או לכל דבר מצוה אחר. "אינו יוצא לא לעדות מצוה, ולא לעדות ממון, ולא לעדות נפשות, ואפילו ישראל צריכים לו, ואפילו שר צבא ישראל כיואב בן צרויה - אינו יוצא משם"⁵ (משנה מכות יא, ב), ואם יצא - יש רשות לגואל הדם להרגו (דעת ר"ע שם). אם רוצים לכבד אותו בכיבוד כלשהו, אפילו בעליה לתורה ל'שלישי' או ל'שישי' - צריך הרוצח להתכוון ולומר: "רוצח אני!" ורק אם רוצים בכל זאת לכבדו, מותר לו לקבל את הכיבוד (משנה שם יב, ב).

כמה זמן זה כך? - עד מות הכהן הגדול. גם אם הכהן הגדול יאריך ימים כמו אהרן הכהן, שהיה בן מאה עשרים ושלוש שנים במוותו, כמבואר בפרשתנו (במדבר לג, לט), הרוצח צריך לשבת בעיר המקלט עד מות הכהן הגדול. הרוצח עלול אפוא לשבת עשרות שנים בעיר המקלט! התורה מחמירה אפוא מאד בכפרתו של הרוצח. מפקירה את חייו ואת כבודו, והכל בגלל החומרה הנוראה של הריגת

לדעת, שגם הוא רשלן ופושע, לא פחות מראובן. גם הוא לא נזהר מספיק שהאבן לא תפול לרחוב ותהרוג את אחד העוברים שם, אלא שלקב"ה היה חשוב, למה ראובן יפגע ביהודי ושמעון לא יפגע. ולכן, למרות שמצד הדין אין כאן גואל דם, ושמעון לא צריך לגלות לעיר מקלט, אבל מצד הלכות תשובה, צריך שמעון לעשות תשובה כמעט כמו ראובן שהרג בפועל, שהרי גם הוא התרשל כמו ראובן, וגם הוא עלול היה להרוג אדם כמותו.

כמו כן, גם במקרה שרק שמעון היה בתמונה, ולא היה כלל לידו יהודי בשם ראובן שהרג אדם בפועל, גם אז חייב שמעון לעשות תשובה חמורה כאילו הרג אדם, שהרי סוף סוף עלולה היתה התנהגותו הרשלנית לגרום לכך. "ברוך ה' שאיני צריך לרוץ לעיר מקלט, אבל מצד הרשלנות שלי, היה ראוי שאשב בעיר מקלט" - כך צריך להרגיש מי שעלול היה להרוג אדם, וה' - השומר עמו ישראל לעד - שמר שלא יהרוג.

חיוב שמירת הנפש

מאי נפקא מינה עבורנו? הנפקא מינה עבורנו היא, שצריך להתחזק מאד בענייני זהירות. אדם נוסע בכביש באופן בלתי זהיר, יכול לגרום לתאונה. אמנם לא תמיד מתרחשת תאונה, אבל אם אדם מצידו נסע באופן בלתי זהיר, הוא צריך אותה כפרה כמו מי שנהג בחוסר זהירות וכן עשה תאונה. ותאונת דרכים זה לא תמיד "שוגג". תאונת דרכים נחשבת הרבה פעמים כ"קרוב למזיד", כך שאפילו עיר מקלט לא תפטור את הנהג הנהג הדרוס מגואל הדם. גואל הדם יהיה רשאי להרוג את הנהג בכל מקום ובכל זמן, אפילו בתוך עיר המקלט. היום אין לנו בית דין שיפסקו את זה, אבל כך הוא דין התורה. אדם שנוהג בחוסר זהירות בכביש, צריך א"כ לעשות תשובה מרובה, גם אם לא פגע באיש. מצד חומרת העבירה, הרי זה כאילו בצע תאונת דרכים בפועל.

ולא רק המסכן את האחרים צריך לעשות תשובה. גם המסכן את עצמו צריך לעשות תשובה. הרי אדם חייב לשמור גם על נפשו שלו, לא רק על של אחרים. אמנם התוספות אמרו שיותר מוטל על האדם לדאוג שלא יזיק לאחרים משלא יוזק בעצמו (ב"ק כג, א תוד"ה וליחייב), אבל יתכן שלגבי שמירת הנפש לא נאמר הכלל הזה, רק לגבי נזקי ממון. שכן על ממון עצמו יכול אדם למחול, ולכן הפגיעה בממון הזולת חמורה מן הפגיעה בממוני שלי, שכן על ממוני שלי יכול אני למחול, מה שאין כן על ממוני של הזולת. אבל במה שנוגע לנפשות, אדם אינו רשאי למחול על נפשו. אדם הרי אינו רשאי לחבול בעצמו, וכל שכן שלא להרוג את עצמו. הפסוק הרי אומר: "הָן פֶּל הַנְּפֹשׁוֹת לִי הִנֵּה" (יחזקאל יח, ד), נפש האדם איננה קנינו של שום בן תמותה, לרבות גם לא קנינו העצמי, אלא קנינו של הקב"ה בלבד, כביכול ממנו של הקב"ה, וא"כ אין לך רשות לפגוע ברכושו של הקב"ה ולחבול בעצמך. וא"כ לגבי נפשות, ההיזק לאחרים וההיזק לעצמו אסורים באותה מידה. וכפי שאמרנו, "לא התכוונתי", "לא שמתי לב" - זה לא תירוץ. בחילול שבת זה תירוץ, בשאר עבירות בתורה זה תירוץ, אבל ברציחה זה לא תירוץ. לא ברציחת אחרים, ולא ברציחת עצמו. כאן התורה חייבה על ה"מתעסק", חייבה על ה"אינו מתכוון", כאן לא יעזור התירוץ הזה.

כנ"ל - לא אכפת לקב"ה מזה, ואין צריך כפרה על זה. אבל לגבי רציחה אין זה כך. ברציחה אכפת לקב"ה גם מן התוצאה, לא רק מהמעשה. נפשו של ישראל חביבה לקב"ה, והקב"ה לא רוצה שיהודי ימות, בין אם יהרג ע"י יהודי ח"ו, ובין אם יהרג ע"י גוי, או אפילו שלא בידי אדם כלל. [כגון, יהודי שטובע בים, צריך להצילו למרות שאין כאן שום מעשה רציחה]. ולכן, "מתעסק" ו"אינו מתכוון" המותרים בשבת, אינם יכולים להיות סיבה להיתר גם ברציחה. וכמו כן נדרשת בזה מן האדם זהירות גדולה הרבה יותר שלא להיות שוגג.⁷

יסוד זה קיים לא רק ברציחה, אלא גם בנזקי ממון.⁸ אדם שהכה בגרון, והברזל - או חתיכה מן העץ המתבקע - עפו והזיקו לממון חבירו, חייב המזיק לשלם את הנזק. ודאי שלא נפטור אותו מדין "מתעסק" כמו במלאכת שבת. למה? כי גם כאן, כמו ברציחה, ממנו של ישראל חביב לפני הקב"ה, והקב"ה אינו חפץ באיבודו בכל אופן שהוא, ועל כן הפטור של "מתעסק" לא שייך כאן, והמזיק ממון ישראל באופן הנ"ל יהיה חייב. יותר מכך: הרי גם אם ממון חברך היה הולך לאיבוד מעצמו, שלא בגרמתך, כגון: אם היית רואה שנהר עומד לשטוף ולהטביע כבש של חברך, ובידיך היה להזיז את הכבש ולהצילו, חייב היית לעשות כן מדין השבת אבדה (ע"ב"מ לא, א). אין לנהר עבירה אם הוא שוטף כבש של יהודי. אבל התורה לא רוצה שממון של יהודי ילך לאיבוד, ולכן אם יש ביכלתי למנוע את זה - אני חייב למנוע את זה. כל שכן על יהודי! אם תראה יהודי שחיינו בסכנה, חובה עליך להשתדל להצילו, למרות שלא אתה זה שהכנסת אותו לסכנה. כי ברציחה ובנזקי ממון לקב"ה לא רק שאתה לא תעשה את המעשה, אלא שהתוצאה לא תהיה, ולכן גם אם לא אתה הוא זה שמסכן את חברך או את ממון, עליך להשתדל להצילם, כי אכפת לקב"ה מחיים של יהודי, ואפילו מממון של יהודי. מה שאין כן לגבי השבת, שם אין לקב"ה שום עניין שרוח לא תכבה נר בשבת, או לא תעשה מלאכה אחרת בשבת.⁹

גם מי שכמעט הרג - צריך לעשות תשובה

והנה, כל זה הוא במקרה שאדם אכן הרג נפש בשגגה בפועל. ומה הדין לגבי אדם שלא הרג בפועל, רק פשע ולא נזרה, וכמעט הרג נפש בשגגה? למשל: ראובן ושמעון עבדו יחד בהורדת אבנים מראש הגג. תוך כדי עבודתם פטפוטו וצחקו, ולא נזהרו מספיק שהאבנים לא תפולנה מידם אל הרחוב. ואכן, מידו של כל אחד מהם נפלה אבן לארץ. האבן של ראובן נפלה על ראשו של אחד העוברים ברחוב והרגה אותו, והאבן של שמעון שנפלה אף היא לרחוב, לא פגעה באיש, ולא גרמה לשום נזק. מה יקרה עכשיו? ראובן צריך לגלות לעיר מקלט, הוא בסכנת נפשות מגואל הדם, מורחק ממשפחתו, לא בא לשום שמחה משפחתית, לא לבר מצוה, לא לחתונה, לא לשלש רגלים, עד מות הכהן הגדול. ומה עם שמעון? שמעון יושב בביתו בחיק משפחתו, איש אינו רודף אחריו, איש אינו מבקש את נפשו, אפשר לתת לו 'שלישי' ו'שישי' והוא אינו צריך לומר מילה.

כך הוא הדין למעשה, אבל מצד האמת צריך שמעון

בידי שמים. גלוי עריות בודאי שיש להזהר, וגם מקרבה לעריות. וכן שנאת חינוס צריך לתקן. בגלל שחורבן בית שני היה בגלל שנאת חינוס, יש מי שאמר, שכדי לקרב את הגאולה יש להרבות באהבת חינוס. והנה, אהבת חינוס לכאורה לא שייכת כלפי יהודים שומרי תורה. אם אוהבים יהודי שהוא שומר תורה, זו איננה אהבת חינוס, אלא אהבה שמגיעה לו בדין; גם מצד ציווי התורה "וְאָהַבְתָּ לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ" (ויקרא יט, יח), וגם מצד החובה להכיר טובה לכל מי שגמל עמנו טובה, והרי כל מי שהוא שומר תורה גומל עמנו טובה, שכן כל מצוה שהוא עושה מזכה לא רק אותו, אלא גם אותי ואת כלל ישראל. מי יודע, אולי בגלל התפלה שלו נחתמתי לטובה ביום הכפורים האחרון. ואולי התפילות שלו הן אלו שמקיימות את כל עם ישראל ואת כל ארץ ישראל. ביהודי שומר תורה לא שייך א"כ לדבר על אהבת חינוס. אולי שייך בחילוני, אבל לא ביהודי שומר תורה. לגביו, האהבה היא תמיד מוצדקת.

"מרבח תורה - מרבח חיים"

יחד עם הזהירות וההתרחקות משפיכות דמים שדברנו, יש גם דרך לעשות את ההפך משפיכות דמים, דהיינו - להרבות חיים בעולם! כיצד מרבח חיים בעולם? - אומרים חז"ל: "מרבח תורה - מרבח חיים"¹¹ (אבות פ"ב מ"ז). אם לומדים תורה ומקיימים מצוות, אנו מזכים בזה את כל העולם כולו, ומביאים חיים לעולם. מונעים תאונות דרכים, מונעים פיגועים, וכל מיני מרעין בישין¹². הברירה אפוא בידינו, להרבות במצוות ובמעשים טובים, ובמיוחד בימים אלה, לתקן את המכשולות שהביאו לחורבן המקדש, ולדאוג לחיים ארוכים של יהודים, ע"י שנרבה בתורה.

נתחזק אפוא בימים אלה בלימוד התורה, הגם שהימים הם ימי סוף הזמן, בכל זאת צריך להתחזק בלימוד התורה, וכן באהבה בין אדם לחברו, לתקן את שנאת החנוס שהחריבה את הבית השני, ומביאה גם לשפיכות דמים שהחריבה את הבית הראשון. נתחזק אפוא באהבה בין אדם לחברו, ובזכות זה הקב"ה ישמור את נפשותינו מכל רע, נראה שוב את המקדש עומד על מכונו, וצום החמישי יהיה לששון ולשמחה במהרה בימינו, אמן.

השיחה נערכה לפי שטחיות הבנתו של העורך,
וכל טעות או חסרון יש לתלות בעורך בלבד.

בבין המצרים - לתקן את העבירות שגרמו לחורבן

בימי בין המצרים אנו צריכים לעשות תשובה על עבירות שבגללן בא החורבן. אחת העבירות שבגללן בא החורבן, היא שפיכות דמים. בית שני נחרב בגלל שנאת חינוס (יומא ט, ב) המביאה לשפיכות דמים, וגם בית ראשון נחרב בגלל עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים (שם), ונהרי גם על החורבן הראשון אנו מתאבלים היום, וגם את העברות שהביאו לחורבן הראשון צריכים עוד לתקן¹⁰. אם כן, זה זמן להתעורר לתקן את העניין הזה, להתרחק משפיכות דמים עד הקצה האחרון. התורה הרי הקפידה מאד על איבוד נפש מישראל. אנו בנינים לה' אלקינו, וכל אב הרי מרחם על בניו, לא רוצה שבניו ימותו מכל סבה שהיא. "אַתָּם עַדֵי נְאֻם ה'" (ישעיהו מג, י). כל אחד מעם ישראל הוא יעד לקיום בורא לעולם. ממילא, הקב"ה לא רוצה לאבד, כביכול, את העדים שלו, לכן צריך להרבות בזהירות. נהגים צריכים להזהר מאד שלא לפגוע ח"ו במישהו.

אינני נכנס לשאלה, האם דינא דמלכותא דינא בא"י או לא, אבל בנוגע לחוקי התנועה והבטיחות ודאי צריך לשמור על דינא דמלכותא, עם כל החומרות, יותר מהשו"ע, שהרי חמירה סכנתא מאיסורא (חולין י, א). לא לסמוך על שום קולא, כגון, שפעם כבר עשיתי כך, ולא קרה לי שום דבר. זו אינה טענה, שאלף פעם כבר עברתי באור אדום ולא קרה לי שום דבר. צריך לשמור על הנפש. על שבת כתוב, "וְיִשְׁמְרוּ כְּגֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַשַּׁבָּת", ולעומת זאת, על הנפש כתוב, "וְיִשְׁמְרוּתָם מֵאֵד לְנַפְשֵׁיהֶם" (דברים ד, טו). לא מספיק שמירה סתם, צריך שמירה מאד. כמה שחוקי התנועה מחמירים, צריך להחמיר עוד יותר, להזהר מאד שלא לפגוע בשום אדם, וגם לא ברכוש. לפעמים אדם חייב אפילו לאבד עצמו לדעת ולא להזיק לאחרים. למשל, נהג שרואה שמכוניתו תפגע במישהו ואין לו אפשרות למנוע את הפגיעה אלא ע"י הטיית המכונית לכיוון אחר, וברור שבאופן זה הוא יהרג עם מכוניתו - הוא חייב לעשות כן. "יהרג ואל יעבור". אסור לו להרוג יהודי אחר בכל אופן שהוא, אפילו כשיצטרך להרג בעצמו.

גם עון עבודה זרה צריך לתקן. מה שייך אצלנו עבודה זרה? אמנם יש יהודים שנכשלים ח"ו בעבודה זרה, מסיון וכדו', אבל גם יהודים שלא נכשלים בעבודה זרה, ה"כוחי ועוצם ידי" הוא גם סוג של עבודה זרה אצלנו. צריך להזהר ולהתרחק ממצשבות של "כוחי ועוצם ידי", לדעת שהכל

1. לפ"ז אפשר להסביר את ההבדלים בין פרשת ערי מקלט שבפרשתנו, לפרשת ערי מקלט שבפרשת שופטים (דברים יט, א-ג). בפרשת שופטים נראה שכוונת התורה להתמקד בעיקר בצד ההצלה שיש בעיר המקלט, ולכן רק שם נכתבה מצוה הכנת הדרך אל עיר המקלט: "תִּכְנֶן לָךְ הַדֶּרֶךְ" (דברים יט, ג) - "מקלט מקלט היה כתוב על פרשת דרכים" (רש"י), "וכן אין מניחין בדרך לא תל ולא גיא ולא נהר... כדי שלא לעכב את הבורח לשם" (רמב"ם פ"ח מהל' רוצח ושמירת הנפש ה"ה); "וְשִׁלְשַׁת אֶת גְּבוּל אֲרָצְךָ" (דברים שם) - "שיהא מתחלת הגבול עד העיר הראשונה של עיר מקלט כשיעור מהלך שיש ממנה עד השניה, וכן משניה לשלישית, וכן מן השלישית עד הגבול השני של ארץ ישראל" (רש"י), [כדי לצמצם עד כמה שניתן את המרחק שצריך הרוצח לעבור עד שיגיע לעיר המקלט], שכל זה נוגע רק לענין ההצלה שבעיר המקלט, ולא נוגע כלל לענין הכפרה.

ואולם, בפרשת ערי מקלט שבפרשתנו נראה שכוונת התורה להתמקד בעיקר בצד הכפרה שיש בעיר המקלט. ולכן, הגם שעצם הענין שיש בעיר המקלט משום הצלה לרוצח נזכר גם בפרשתנו, ואולם כל פרטי הדינים הנ"ל הנוגעים להצלת הרוצח לא נזכרים כאן, ומאידך נזכר כאן מה שלא נזכר שם, שעל הרוצח לשבת בעיר המקלט "עַד מוֹת הַפֶּהַן הַגָּדֹל" (במדבר לה, כה), שזו עיקר כפרתו של הרוצח (עי' כאן למעלה), וכן רק בפרשתנו נאמר "וְלֹא תִקְחוּ כֶפֶר לְנוֹס אֶל עִיר מִקְלָטוֹ לְשׁוֹב לְשִׁבְתוֹ בְּאֶרֶץ עַד מוֹת הַפֶּהַן" (שם, לב), שהוא איסור לקחת כופר מן ההורג

בשגגה כדי לפטרו מן הגלות (רש"י שם, וסהמ"צ לרמב"ם ל"ת רצ"ו), שזה נוגע רק לצד הכפרה שבגלות, ומבהירה בזה התורה שא"א לכפר על הרוצח ע"י נתינת כופר ממון, אלא רק ע"י גלות ממש. אבל לענין ההצלה מגואל הדם - מסתבר שאין שום איסור לרוצח לתת ממון לגואל הדם כדי שלא יהרגנו, כשם שמסתבר שמתר לו לשכנעו בדברים שלא יהרגנו.

2. וב"ערוך לנר" ביאר, דעיקר הכפרה היא במיתת הכהן הגדול, והיא המכפרת לרוצח כפרה מוחלטת, והגלות לא באה אלא כדי להגן על הרוצח מן היסורים באופן זמני, עד שימות הכה"ג, ולעולם אין בה כדי לכפר בפני עצמה. והוי כאשם תלוי למי שנסתפק לו אם עבר על שגגת כרת, דמבואר בגמרא שהאשם אינו מכפר עליו כפרה גמורה, אלא רק מגן עליו מן היסורים עד שיודע לו בודאות שחטא, ואז יביא חטאת שתכפר לו כפרה גמורה (כריתות כה, א).

3. ובאופן שאין לרוצח צורך בהצלה מגואל הדם, וכגון שגואל הדם הוא אוהבו וקרובו של הרוצח, ובודאי לא יהרגנו - נחלקו האחרונים אם עדין חייב הרוצח לגלות לעיר המקלט משום עונש וכפרה, או לא. לדעת המהרש"א - אינו גולה (מהרש"א בחי' אגדות מכות י, ב ד"ה אחד הרג). אבל כמה אחרונים הקשו עליו וחלקו עליו בזה, וכתבו שגולה (ערוך"נ שם, "כלי חמדה" מסעי אות ג', ועוד). וכן מצינו ברוצח שנגמר דינו לגלות ומת, דמוליכין עצמותיו לעיר המקלט (מכות יא, ב), ומוכח דאיכא משום כפרה אף כשלא צריך להצלה. וכן אם חזר הרוצח והרג בשגגה בעיר המקלט - גולה משכונה לשכונה (שם יב, ב). הרי שאין כאן צורך בהצלה, שהרי נמצא כבר בעיר מקלט, ואעפ"כ צריך לגלות עוד, משום כפרה.

וכן מבואר ברמב"ן, שמה שהזהירה התורה שלא לקחת כופר מן הרוצח בשגגה כדי להקדים את "שחרורו" מעיר המקלט - "ולא תקחו כפר לנפש אף עיר מקלטו לשוב לשוב פאָרין" (במדבר לה, לב) - ולא הזהירה על תחילת הגלות, שלא לקחת ממנו כופר כדי שלא יגלה כלל, זהו מפני "שכל הורג נפש בשגגה, מתחלה יפחד מגואל הדם שלא ימיתהו בחום לבבו, או שיחשוד אותו במזיד, ולא ידבר בכופר שלא ינוס שם. אבל אחרי נוסו ידבר בכופר, שישוב אל ארצו ולא יתעכב שם כל ימי הכהן" (רמב"ן שם). הרי שהרוצח חייב להשאר בגלותו גם אחרי שכבר פג החשש מפני גואל הדם. והיינו, משום כפרה.

4. וזה מדה כנגד מדה, כנגד המיתה שגרם לנרצח.

5. האחרונים יישבו בכמה אופנים, למה אין הרוצח יוצא מעיר מקלטו אפי' בשביל פקוח נפש, והרי אין לך דבר העומד בפני פקוח נפש. ואכמ"ל. נורק נזכיר בקצרה שני תירוצים מעניינים שכתב בעל "ערוך השלחן": "יש לומר, כיון דאם יצא הותר דמו - א"א לומר לו שיתיר דמו בשביל אחרים. ועוד, כיון שנתגלגלה על ידו הריגת נפש - רחוק הוא שיתגלגל זכות על ידו" (ערוך"ש סי' תכ"ה סע' ג"ז). וע"ש שהסתפק, האם כוונת המשנה היא שאסור לרוצח לצאת מעיר המקלט בשביל הצלת כלל ישראל, או שרק אי אפשר לחייב אותו בזה, אך אם ירצה - יוכל לצאת. ונטה לומר שאם רוצה יוצא. אך לדינא נשאר בזה בצ"ע.

6. וזהו בין אם נגדיר את איסור עשיית מלאכה בשבת כאיסור גברא, ובין אם נגדירו כאיסור חפצא (עי' "אתון דאורייתא" כלל י'). דגם אם הוא איסור חפצא, היינו שהמעשה הוא מעשה מתועב, אפי' אם נעשה ע"י נכרי (ע"ש), אבל אם נעשתה המלאכה שלא ע"י אדם - על זה ודאי שאין לקב"ה קפידא מצד התוצאה. והראיה הפשוטה לזה היא, שהרי מותר להתחיל מלאכה בערב שבת והיא נגמרת מאליה בשבת, כגון להניח קדירה מערב שבת על גבי האש, והיא הולכת ומתבשלת בשבת.

7. ומ"מ ביארו האחרונים, דחלוק יסוד החיוב בין רציחה במזיד, לרציחה בשוגג. דבמזיד, החיוב (מיתה) הוא על התוצאה, שהרג את הנפש, ובשוגג החיוב (גלות) הוא על המעשה שהביא לתוצאה, ולא על התוצאה עצמה. וטעם החילוק, שהרי המזיד עשה את המעשה מרצונו, וכוונתו היתה להביא ולגרם לתוצאה המבוקשת, ולכן על כך הוא נידון - על התוצאה. משא"כ השוגג, הרי לא התכוין לתוצאה ולא רצה בה, ולכן אין לדרון אותו כ"כ על התוצאה, רק על המעשה, שפשע ולא נזהר, ומחמת כן נגרמה התוצאה.

ומטעם זה מצינו, שהחובל בחבירו ולא מת מיד - אינו גולה על ידו, דחיישנן שמא הרוח בלבלתו, או שהנחבל עצמו קירב את מיתתו מחמת שפירכס (גיטין ע, ב). וכתבו התוס' (שם), שדווקא לענין גלות חיישנן להני טעמי, אבל במזיד - לעולם חייב. והטעם, ביאר בתוס' הרא"ש, כיון שלגבי גלות כתיב "וַיִּפֹּל עָלָיו וַיָּמָת" (במדבר לה, כג), דמשמע שמה שהפיל עליו גרם לו המיתה, ולא דבר אחר, משא"כ במזיד חייב בכל גוונא, גם כשמעורב במיתה כח אחר. וביארו האחרונים עומק הסברא בזה ע"פ היסוד הנ"ל, דבמזיד הרי הוא חייב על התוצאה, ולכן כל שהתוצאה מתייחסת אליו ונקראת על שמו - הרי זה חייב. וכדי לייחס את התוצאה אליו, א"צ שתבוא לגמרי מחמת מעשיו, וגם אם לא באה רק מחמת מעשיו, מ"מ כיון שרצה בה וחפץ בה ופעל בכוונה כדי להשיגה - הרי היא קרויה על שמו, ומתייחסת אליו, וממילא הרי הוא חייב עליה. משא"כ בשוגג, הרי אינו נידון על התוצאה, (מהטעם שנתבאר), אלא רק על המעשה שהביא לתוצאה. ולכן, כל שלא נעשה המעשה לגמרי על ידו, אלא כח אחר היה מעורב בו - הרי זה פטור, ואינו גולה, שהרי אין כאן מעשה שלם לחייבו עליו. ויש נפ"מ נוספות שכתבו האחרונים על פי יסוד זה, אך אכמ"ל.

8. וכן בענינים אחרים בתורה (עי' "קובץ שעורים" פסחים אות קי"ז).

9. ובלשונו של החזון אי"ש: "במזיק שנאו לפני המקום הנזק, ובשבת שנאו לפני המקום טורח האדם במלאכת חול" (חזו"א או"ח סי' ל"ז סק"א ד"ה החורש).

10. כמבואר בראשונים, שחורבן בית ראשון וגלות בבל לא תיקנו ולא כיפרו לגמרי את העוונות שהביאו לחורבן זה, והחורבן השני אינו אלא המשכס של החורבן הראשון וגלות בבל, ולא חורבן "חדש" בפני עצמו. עי' רמב"ן ב"ספר הגאולה" שער ג' (כתבי הרמב"ן הוצ' מוסד הרב קוק, ח"א עמ' רפ"א), וחי' הריטב"א (ר"ה יח, ב ד"ה ופרקינן) שכתב, "לפי שידועים היו שסוף בית שני זה ליחרב, ושיהא גלות זה שאנו בו, ובנין בית שני לא חשיב להו כולי האי דלהוי נגדר הפרץ הראשון". ומסתבר, שזהו מפני שהבינו שעוד לא נתקן עוונם ולא נתכפר לגמרי.

11. וכידוע, "שכל חיותם וקיומם של העולמות כולם, הוא רק ע"י התורה הקדושה כשישראל עוסקין בה... ואילו היה העולם מקצהו ועד קצהו פנוי אף רגע אחד מעסק והתבוננות בתורה הקדושה, היו חוזרים כל העולמות לתהו ובהו" ("נפש החיים" שער א' פט"ז בהגה"ה).

12. וכתב הג"ר אלחנן וסרמן זצ"ל (ב"קובץ מאמרים" עמ' מ"ב), דמטעם זה מנה התנא בתחילת מס' פאה את מצות תלמוד תורה יחד עם שאר מצוות שבין אדם לחברו (כיבוד אב ואם, וגמילות חסדים, והבאת שלום בין אדם לחבירו), כי "אין לך טוב ומטיב לבריות יותר מזה" שלומד תורה ומביא חיים וברכה לעולם, כמבואר ב"נפש החיים" (שער ד' פי"ד), שבשעה שאדם עוסק בתורה, "גם העולמות והבריות כולם הם אז בתודותא יתירתא, ונהירין מזיו האור העליון השופע עליהם ממקום שורש עליון של התורה... ואז משתלשל ונמשך שפעת אור וברכה ממקור שרשה העליון על כל העולמות, וגם הארץ האירה מכבודה ומתברכת, ומביא הרבה טובה ושפעת ברכה לעולם", ע"ש.